

К. З. Возний,

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії
Тернопільського національного економічного університету

ВІЙНА: ВІД ЕКОНОМІЧНИХ МОТИВІВ ДО НАСЛІДКІВ

У статті досліджено особливості й проблеми взаємозв'язку війни та економіки, вплив економічної мотивації на формування військово-політичної доктрини сучасного світу, механізми реалізації приватних бізнесових інтересів в умовах війни, динамічну взаємну залежність між рівнем макроекономічних показників воюючих

країн і військовими подіями, що супроводжують відповідні економічні зміни; дано оцінку війни як гіпотетичного фактора економічного зростання та занепаду.

Ключові слова: економіка, війна, економічні мотиви, економічне зростання, економічні наслідки.

К. З. Возний**ВОЙНА: ОТ ЭКОНОМИЧЕСКИХ МОТИВОВ
ДО ПОСЛЕДСТВИЙ**

В статье исследованы особенности и проблемы взаимосвязи войны и экономики, влияние экономической мотивации на формирование военно-политической доктрины современного мира, механизмы реализации частных бизнес-интересов в условиях войны, динамичная взаимная зависимость между уровнем макроэкономических показателей воюющих стран и военными событиями, сопровождающими соответствующие экономические изменения; дана оценка войны как гипотетического фактора экономического роста и упадка.

Ключевые слова: экономика, война, экономические мотивы, экономический рост, экономические последствия.

K. Z. Voznyi**WAR: FROM THE ECONOMIC MOTIVES TO
THE CONSEQUENCES**

The peculiarities and problems of inter-relation of war and economics, the influence of economic motivation on the formation of war and political doctrine of the modern world, the mechanism for realization the private business interests in war conditions, dynamic interdependence of macroeconomic indexes level of countries in war and war events, which are followed by certain economic changes are researched; the war as a hypothetical factor of economic growth and decline was evaluated.

Key words: economics, war, economic motives, economic growth, economic consequences.

Постановка проблеми. Війна і бізнес, біль та прибуток, страждання і збагачення – категорії, які, здавалося б, явно між собою не кореспондують. Це пари вербальних понять, що ілюструють загалом різні виміри існування людини. Коли йдеться про бізнес, прибуток чи збагачення, ми занурюємося у царину економіки – мабуть, найактуальнішу з-поміж усіх утилітарних і «нецікавих» наук, обтяжених цифрами, схемами, графіками, розрахунками та прогнозами знаменитих й не дуже економістів і аналітиків.

У випадку ж, коли вживаються поняття «війна», «біль», «втрати» або «смерть», ми подумки поринаємо в мандри «хащами» політики, історії, моралі, етики, філософії та релігії. У мемуарах очевидців чи наукових працях істориків про війни зазвичай описуються перемоги і поразки, злети та падіння, головоломні кар'єри і військових геніїв, страждання, смерті, самовідданість та зради. Тож складається враження, що «економіка» і «війна» у якийсь неймовірний спосіб розминаються в людському житті, а пошук взаємного зв'язку між ними начебто й не має традиційно наукового сенсу. Питання взаємозв'язку бізнесу та приватного інтересу з війною чомусь сором'язливо оминаються дослідниками: істориків не надто цікавить економічна складова війни на тлі більш значущих для них власне історичних фактів, наслідків і причинно-наслідкових зв'язків; економісти ж

досліджують власний предмет та відкривають закони економічної людини в умовах відносного політичного спокою і миру. Мабуть, можна погодитися з Д. Ніколаєнком, котрий сказав: «С точки зрення класических экономических теорий, войн как бы и не существует: экономические построения никогда не учитывают реальной ритмики войны и мира» [1]. Дослідження економічних змін та причинно-наслідкових зв'язків, що їх обумовлюють, зазвичай замикають у кільце ділового циклу: спад (криза) – депресія – поживлення – підйом – спад (криза). Цей загалом актуальний алгоритм дослідження руху і розвитку світової та національних економік нібито й мотивований, проте, у певному розумінні, обмежений і заангажований теоретичною схоластикою економічних проблем, оскільки жодним чином не торкається проблеми «війна – мир». Показово, що циклічний характер власного розвитку економіка найбільш помітно й системно почала виявляти лише починаючи із 19 століття, тоді як людство воювало споконвічно.

Ученими підраховано, що за минулі п'ятдесят століть народи пережили 14 500 великих і малих воєн. За всі роки існування людства тільки 300 років були абсолютно мирними [2]. Тому варто погодитися із сумною філософією взаємного зв'язку війни та миру, що закарбована у словах Д. Ніколаєнка: «Война и мир – два основных

состояния человеческого бытия, тесно и во многом неразрывно связанные друг с другом... Войны пронизывают всю описанную историю человечества. Более того, чуть ли не вся описанная история, как она представляется в научных публикациях, – это история войн. Нет и малейших оснований говорить об их прекращении в конце XX века. Хочет того человечество или нет, но войны не прекращаются – войны эволюционируют» [1].

Понад те, сучасний світ є «...результатом насилія і підтримується насилієм. Кожна границя держави являється результатом війни; і очертання на карті всіх держав знають нас со стратегічно-політичним мисленням переможців, а політична географія і мирні договори являються і стратегічним уроком. В кожному куті центральної Європи ми зустрічаємо «ирреденту», т. е. завоювання території, не повернені по приналежності, протиріччя прагнення народів до самоопределення» [3].

Отже, як би це не звучало цинічно, людина у час війни не тільки гине, але, можливо, з особливою силою шукає спосіб вижити, а значить, має певні особливі потреби і запити, що навіртає її в лоно реальної економіки. Економіка війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження взаємного зв'язку війни та економіки є нечисленними. Ряд учених (Г. Хазліт, Д. Херд, М. Моффетт, М. Баранов, Т. Дерев'янкін, Д. Ніколаєнко, Я. Романчук, О. Свечін), які звертаються до цієї проблеми, не стільки розв'язують її, скільки окреслюють контури майбутніх наукових досліджень і пошуків.

Мета статті – оцінити спосіб, у який поєднуються такі, на перший погляд, непоєднані явища, як війна і бізнес, розкрити особливості функціонування в умовах війни законів «мирної економіки», проаналізувати ступінь кореляції між традиційними мотивами бізнесу й потребами військової машини.

Предмет нашого дослідження, означений відповідною метою, можна конкретизувати за допомогою таких питань:

1. Наскільки впливовими є економічні мотиви сучасних воєн?
2. Чи може війна сприяти економічному розвитку країни і в який спосіб?

Основні результати дослідження. Щодо першого з проблемних питань, то тут доречно знову звернутися до думки вже згаданого вище автора. На превеликий жаль, – як стверджує Д. Ніколаєнко, – коректної типології воєн не існує. Немає переконливих теорій воєн, які б пояснювали реальність, а не нав'язували їй свою думку. Причини воєн залишаються не цілком зрозумілими. Існують різні точки зору на пояснення цього феномену, але навряд чи хоч одна з них повноцінно пояснює це явище [1].

Наведену тезу в історико-політичному контексті загалом можна вважати справедливою. Проте стосовно економічної складової тут є певні прогалини. Як ніхто інший, вдало віднайшов економічний слід у сучасній теорії воєн відомий російський військовий стратег О. А. Свечін¹ (1878–1938 рр.). Зокрема він стверджував, що спокій та стан рівноваги в системі людських стосунків являє собою ілюзію. Різний темп і напрям розвитку економічного життя дають перевагу одним державам та націям над інши-

¹ Найбільш повно та аргументовано автор виклав свої погляди на проблеми взаємного зв'язку економічних і військових цілей у книзі «Стратегія», що була видана у 1927 р.

ми. Ця перевага виявляє себе дуже по-різному – у вигляді розширення сфер економічного впливу, накопичення матеріальних запасів, приросту населення, кращого технічного обладнання території, можливості утримувати велику і краще озброєну армію, організації більш сильної центральної влади та єдності держави, посилення залежності від інших держав [3].

«На фоні цього політико-економічного процесу у різних групуваннях виникають свої класові, національні і місцеві, колокольні інтереси; являється необхідність боротьби в цілях захисту останніх. Господствующий в державі клас схильний розглядати свої інтереси, як державні, і прибігає до допомоги державного апарату для отстаивания их» [4]. Як бачимо, економічний слід війни тут проглядає чітко та однозначно. І, вочевидь, цей слід є *приватним*.

Початок будь-якої війни завжди був і буде «золотим дном» для приватного підприємництва. Попри те, що ця обставина у великому приватному бізнесі є предметом замовчування, однак найбільші статки та маєтки приватним бізнесом створювалися споконвік у періоди криз і воєн, тобто в часи масового зубожіння населення та банкрутства цілих держав. Збільшення чисельності армії у ході війни неминуче вимагає більших обсягів поставок озброєння, продуктів, одягу, взуття, засобів зв'язку, боєприпасів, пального і мастильних матеріалів, запасних частин, похідного спорядження тощо. За політичними лаштунками та військовими баталіями «війни» приватного бізнесу, його поразки і перемоги в боротьбі за державні замовлення виявляються не такими помітними. Але можна навести чимало прикладів того, яким чином приватний бізнес розквітав у період війни і навіть ставав своєрідною прихованою економічною пружиною, що рухала машину війни.

Приміром, відомого автомобільного магната Генрі Форда (1863–1947 рр.) іноді називали постачальником трьох армій. І не випадково. Приватний бізнес зі своїм споконвічним та фундаментальним бажанням примножити власність дуже часто ставав вище патріотизму, елементарної поваги до своєї країни і народу. Той факт, що Г. Форд був громадянином США, зовсім не завадив йому постачати військову техніку Гітлеру та підтримувати з ним особисті товариські стосунки. «З початком війни Форд швидко переобладнав свої німецькі підприємства у військові заводи і поставляв вермахту вантажівки. Утім, це не заважало йому забезпечувати такими самими «п'ятитонками» американську армію. А після нападу Гітлера на СРСР вантажівки Ford відправилися по ленд-лізу в розпорядження Червоної армії (!!! – **К. В.**)» [5, с. 21]. Ще однією вельми показовою, у контексті нашого дослідження, є бізнес-стратегія автомобільного концерну Рено. Підприємницький хист та інтуїція його власника Луї Рено (1877–1944 рр.) завжди були спрямовані на отримання максимального прибутку. Тому він швидко зрозумів вигідність працювати за військовими замовленнями. Бізнес Л. Рено у цій сфері розпочався ще під час Першої світової війни. У вересні 1914 р. німецька армія прорвала фронт і рушила на незахищений Париж, але німців зустріла добре організована оборона французів. Виявилось, що буквально за одну ніч до відповідних подій 600 паризьких таксі «Рено AG-7» доставили оперативну на бойові позиції б 500 солдатів із резервних полків. Париж було врятовано, і цим рятівником став Луї Рено. Він же, що

цілком логічно, і отримав велику кількість замовлень на постачання фронту армійських вантажівок, двигунів до літаків, санітарних машин.

І ще кілька фактів із біографії Л. Рено, що засвідчують, у який неймовірний спосіб приватні та бізнесові інтереси можуть легко «обходити» лінії фронтів, а за потреби й створювати їх. У 1938 р. на одному з автосалонів Л. Рено особисто познайомився з А. Гітлером, і цей факт відіграв вирішальну роль у конкурентній боротьбі Рено із Сітроеном. «1940 року німецька авіація почала бомбити Францію. Однак жодне підприємство «Рено» не постраждало. Головною ціллю «люфтваффе» були заводи Сітроена. Ймовірно, між Луї і Берліном заздалегідь були укладені умови майбутнього співробітництва. Після капітуляції Парижа 63-літній бізнесмен і не думав залишати Францію. На відміну від багатьох великих підприємців, що втекли до Америки, Луї залишився. І почав працювати на вермахт. З конвеєра його заводів, як і колись, сходили тягачі, вантажівки, гармати, танки. Тільки тепер техніка надходила на озброєння не французької, а німецької армії. Берлін щедро оплачував ці поставки» [5, с. 22].

Історія однієї лише Другої світової війни знає чимало й інших прикладів, що стосуються взаємозв'язку інтересів великого приватного капіталу та військових подій, що розгорталися по всій політичній карті світу. Можна згадати Альфреда Круппа² (його називали «грошовим мішком» Гітлера), котрий випускав для потреб вермахту бомби, гармати, танки, підводні човни, фінансував створення концентраційних таборів та використовував при цьому безкоштовну працю 160 тисяч ув'язнених. Мало чим поступалася своїм колегам «мадам військова мода» Ельза Скіапареллі, яка на початку Другої світової війни швидко налагодила масовий випуск одягу для бомбосховищ і костюмів для виходу на розбомблені вулиці. Великий приватний капітал прекрасно почувався і в часи війни, примножуючи самого себе та допомагаючи прийти до влади тим, хто здатен розпочати війну.

Економічну філософію воєн яскраво викривають такі явища, як контрибуції, репарації, трофеї і реституції. Вони мають довгу та криваву історію й попри всі спроби світової спільноти та міжнародного права продовжують жити і в наш час, залишаючись своєрідним «економічним ескортом» машини війни.

Контрибуція, за своїм визначенням, є військовою даниною (платежем), яку примусово виплачує або компенсує майном та іншими цінностями переможений країні-переможниці. Юридичну основу контрибуції становить уявлення про війну як процес, усі витрати на який зобов'язана відшкодувати неправа сторона, а такою зазвичай визнається сторона переможена [6]. Стосовно такого роду виплат чи майнових утримань працює беззастережне правило: переможець правий, переможений – винуватий. Практика сплати й утримання контрибуцій сягає своїм корінням історії Древнього світу, пронизує усе середньовіччя і проростає навіть у наші дні «сходами» міждержавних поборів та грабунків, без яких не обходиться жодна війна.

Практика відшкодування військових витрат, що існувала здавна, дістала значного розвитку в епоху наполео-

нівських воєн. Французи не уклали ні з ким миру або навіть перемир'я, не виторгувавши собі певної контрибуції (за час від 1795 по 1808 рік – понад 20 разів, загалом у сумі 535 млн. франків, із яких найбільші контрибуції: у 1795 році з Голландії 210 млн. і в 1808 з Пруссії 120 млн.). У відповідь, у 1815 році союзники наклали на Францію контрибуцію у 700 млн. франків.

Визначаючи розмір контрибуції, переможець враховує тепер не лише суто військові витрати; він прагне одержати винагороду за всі свої втрати, майнові та немайнові, викликані війною. Звідси – необмежене свавілля при встановленні суми контрибуції. «Контрибуції в такому виді теряют свое значение как вознаграждение за военные издержки и сами по себе могут стать целью войны» (!!! – **К. В.**) [7].

Після поразки у Першій світовій війні західні союзники висунули переможеній Німеччині *репараційні* вимоги в сумі 226 млрд. золотих, не інфляційних марок. Цю суму вона повинна була виплачувати протягом 42 років, тобто щорічні виплати мали складати 5,3 млрд. золотих марок. До того ж Німеччина мусила кожного року віддавати переможцям 12% свого експорту. При цьому поточний дохід країни за той же час дорівнював лише 3 млрд. золотих марок. Відмова від виконання репараційних вимог, які пізніше були дещо зменшені³, загрожувала Німеччині прямою територіальною окупацією [8].

Після закінчення Другої світової війни у вигляді репарацій на користь лише СРСР із Німеччини вивезли 3,5 тис. заводів і фабрик, 4 мільйони одиниць промислового обладнання, 96 електростанцій, 202 тис. електромоторів, 339 тис. верстатів, 10 тис. турбін, 3 тис. парових котлів тощо. Окрім того, з Німеччини переправили до Радянського Союзу півмільйона коней, стільки ж корів, 250 тис. овець, 6 тис. свиней тощо [9].

В іншому джерелі ті ж самі події ілюструються дещо іншими цифрами. За даними Головного трофейного управління, опублікованими в 1990-ті роки російськими дослідниками Михайлом Семірягою і Борисом Книшевським, у СРСР з території Німеччини було вивезено близько 400 тис. залізничних вагонів, у тому числі 72 тис. з будівельними матеріалами, 2 885 заводів, 96 електростанцій, 340 тис. верстатів, 200 тис. електромоторів, 1 млн. 335 тис. голів худоби, 2,3 млн. тонн зерна, мільйон тонн картоплі та овочів, по півмільйона тонн жирів і цукру, 20 млн. літрів спирту, 16 тонн тютюну. До Радянського Союзу надійшли телескопи з астрономічної обсерваторії університету Гумбольдта, вагони берлінської підземки та круїзні лайнери. На Центральній телефонній станції Москви фактично до 1980-х років використовувалося устаткування телефонного вузла, що обслуговував потреби рейхсканцелярії.

«По утверждению немецкой стороны, в России и странах СНГ в настоящее время находятся около 200 тысяч вывезенных после войны музейных экспонатов, два миллиона книг и три километра папок с архивами.

У жителей советской зоны оккупации Германии официально конфисковали 60 тыс. роялей, 460 тыс. радиоприемников, 190 тыс. ковров, 940 тыс. предметов мебели, 265 тыс. настенных и настольных часов, кото-

² Династія Круппів загалом є зразком бізнесу, практично повністю зорієнтованого на потреби війни. Понад те, приклад прадіда А. Круппа доводить той факт, що приватний капітал може не просто виживати в умовах війни, а фактично бути її ініціатором і замовником. Виголошуючи доповідь про військовий потенціал Німеччини, він переконав кайзера Вільгельма в тому, що заводи Круппа спроможні швидко вчетверо збільшити обсяги виробництва гармат і гвинтівків. Сумніви кайзера щодо того, чи починати підготовку до війни, після цієї доповіді розвіялися.

³ Проте навіть після зменшення вони склали 105% доходу, що був у розпорядженні тогочасного німецького уряду.

рые в основном были распределены за небольшую плату между советскими номенклатурными чинами и старшими офицерами. В документах трофейного ведомства числятся также 1,2 млн. мужских и женских пальто, 1 млн. головных уборов и 186 вагонов вина» [10]. Про обсяги прямого грабунку, що здійснювала Німеччина в період окупації завойованих територій, говорити не доводиться. Жодна статистика не в змозі оцінити масштаби цього явища.

Зміст, обсяги, асортимент, механізм і суперечливість історичних даних про репарації та контрибуції, які були наслідком практично всіх без винятку воєн, свідчать про те, що ця «акція відновлення справедливості» дуже часто перетворюється на відкритий, нічим неприхований грабунок, що розкриває істинне, позбавлене псевдопатріотизму, обличчя війни. А термін, яким позначається такий грабунок, визначається лише його масштабом. Те, що брав солдат, називалося військовим трофеем, а міждержавний грабунок назвали контрибуціями чи репараціями, між якими навіть на рівні визначень нефахівцю з'ясувати принципову різницю практично неможливо.

Окремої уваги в контексті нашого дослідження заслуговують обидві новітні американські кампанії проти Іраку: перша – «Щит пустелі» (17 січня – 28 лютого 1991 року) та друга – «Іракська свобода» (20 березня 2003 року – дотепер). Формальним приводом для початку першої кампанії було звільнення Кувейту від іракської окупації. У другому випадку приводом для вторгнення стала інформація ЦРУ про те, що Ірак володіє величезними запасами зброї масового ураження й готує терористичні акти проти США. Пізніше виявилось, що обидві складові приводу до другого вторгнення в Ірак були, м'яко кажучи, сильно перебільшеними [11].

Можливість здійснювати економічний та геополітичний вплив у регіоні – ось два визначальні мотиви іракських кампаній США. І, як на нашу думку, політика у цій ситуації відіграла роль публічної ширми для приховування істинних економічних мотивів двох воєн новітнього часу. За свідченням багатьох аналітиків та експертів, починаючи обидві кампанії в Іраку, Сполучені Штати прагнули отримати реальний контроль над нафтовими родовищами цієї країни [12, 13]. Військові технології змінюються – економічний контекст «державного вбивства» (війни – **К. В.**) продовжує залишатися стабільним.

Щодо другого з предметних питань, які обумовили появу цієї статті. Цікавий і неоднозначний підхід до оцінки взаємозв'язку економіки та війни викладено у відомій праці Генрі Хазліта «Економіка за один урок», що вперше була видана в 1946 р. Наведений у другій главі цієї книги приклад дістав назву софізму (омани) «розбитого вікна». Автор описує, як розбите вікно, з економічної точки зору, стимулює розвиток кількох видів технологічно пов'язаних виробництв, сприяє росту зайнятості та зменшенню безробіття. В очах спостерігачів вандал, що вкинув цеглину у вікно крамниці, виступає як своєрідний економічний благодійник. Водночас, Г. Хазліт вказує на наявність у цьому прикладі своєрідної пастки, що, власне, і вводить в оману тих, хто вважає, що з війни можна отримати економічний зиск. Адже гроші, які пішли на ремонт вікна, можна було б витратити у якийсь інший спосіб (наприклад на пошив нового костюма), а відтак розкрити технологічний ланцюг з його контрагентами в інших галузях. Отже, через розбите

вікно костюм для крамаря і суспільства виявився втраченим, що спричинило такі економічні наслідки, як зменшення обсягів виробництва, скорочення зайнятості й ріст безробіття тощо. Феномен цього економічного софізму, на думку Г. Хазліта та його прихильників, полягає в тім, що сторонні спостерігачі цих подій оцінюють лише те, що відбувається перед їхніми очима, і не враховують при цьому інші згадані можливості. Таким чином неправильно оцінюється система економічних причинно-наслідкових зв'язків. Дотримуючись цієї самої логіки, учений доходить думки, що війни в певний спосіб спроможні жити економіку країн і забезпечувати її зростання.

Метафора війни як розбитого вікна, запропонована Генрі Хазлітом [14], хоч і виглядає ефектно та переконливо, проте не може бути контраргументом, що руйнує вельми актуальну, на наш погляд, тезу про активну економічну складову практично всіх сучасних воєн. Ніхто із нинішніх економістів не стане сперечатися з того приводу, що витрати на ремонт розбитого вікна (витрати на військові потреби. – **К. В.**) – це значною мірою альтернативні витрати щодо можливої купівлі костюма (витрати на звичайні споживчі блага і соціальні потреби суспільства. – **К. В.**). Адже ресурси залишаються обмеженими і в часи війни. Точніше, у цей період вони стають особливо обмеженими та дефіцитними. Єдине, з чим можна погодитися, аналізуючи підхід Г. Хазліта і М. Моффатта [15], так це з тим, що витрати на ремонт розбитого вікна є завісою, яка непроглядно приховує відповідь на вже гіпотетичне, але актуальне економічне питання: що б сталося в тому випадку, якби гроші таки були витрачені на костюм, ключки для гольфу, відпустку чи ін.

Звичайно, твердження про те, що війни корисні для економіки, виглядають надто антисоціально й позбавляють сучасну капіталістичну систему людського обличчя. Але економічна статистика, зокрема Другої світової війни, істотно розхитує хоч і пацифістську, проте неоднозначну тезу шановних авторів, викладену вище. На підтвердження нашого висновку проаналізуємо динаміку обсягів воєнного ВВП періоду Другої світової війни як такої, що залишила найбільше емпіричних матеріалів в економічній царині (табл. 1).

Дані, що містяться в таблиці 1, демонструють різноманітну варіативну динаміку обсягів ВВП воюючих країн, де (за винятком США) періоди короткострокового зростання змінюються економічним спадом, і навпаки. Оцінити подібну циклічність традиційними «мирними» засобами неможливо, оскільки причина її криється саме у військовій площині. Приміром, за період від 1941-го до 1943-го року ВВП СРСР характеризувався відчутним спадом: у 1942 р. він складав лише менше 66% рівня довоєнного, 1940 року. Пояснення такого зменшення військового ВВП загалом очевидне – воно стало прямим наслідком окупації Німеччиною значних територій і захоплення чи знищення виробничих потужностей цих регіонів. До того ж із 200 млн. населення близько 90 млн. залишилося на окупованих землях [17]. Втрата ресурсів, людського і виробничого потенціалу, території однозначно призводить до зменшення обсягів ВВП. Натомість економіка США у період від 1938-го до 1945 року включно демонструє практично безперервне зростання. Позитивна економічна динаміка в зазначений період була притаманна також Японії і Німеччині, що безперечно супроводжувалося розширенням територій, виробничих потенціалів та сировинних баз цих країн. Динамічні криві

Таблиця 1

Динаміка обсягів ВВП основних країн – учасниць Другої світової війни в 1938–1945 рр., млрд. дол. США (у цінах 1990 року)

Країна	Рік							
	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Австрія	24	27	27	29	27	28	29	12
Франція	186	199	164	130	116	110	93	101
Німеччина	351	384	387	412	417	426	437	310
Італія	141	151	147	144	145	137	117	92
Японія	169	184	192	196	197	194	189	144
СРСР	359	366	417	359	274	305	362	343
Великобританія	284	287	316	344	353	361	346	331
США	800	869	943	1 094	1 235	1 399	1 499	1 474
Об'єднані нації загалом	1 629	1 600	1 331	1 596	1 862	2 065	2 363	2 341
Країни Осі разом	685	746	845	911	902	895	826	466
ВВП Об'єднаних націй до ВВП країн Осі	2,38	2,15	1,58	1,75	2,06	2,31	2,86	5,02

Джерело: [16]

Примітка: У контексті табл. 1 до Об'єднаних націй належали СРСР, США, Великобританія та Франція. Формального (юридично визначеного міжнародними документами) поняття на той час не існувало. Просто так називали сукупність країн антигітлерівської коаліції; поняттям «країни Осі» охоплюються країни нацистського блоку (гітлерівської коаліції): Німеччина, Італія, Японія та їх сателіти. У табл. 1, окрім трьох основних учасників Осі, включена ще й Австрія.

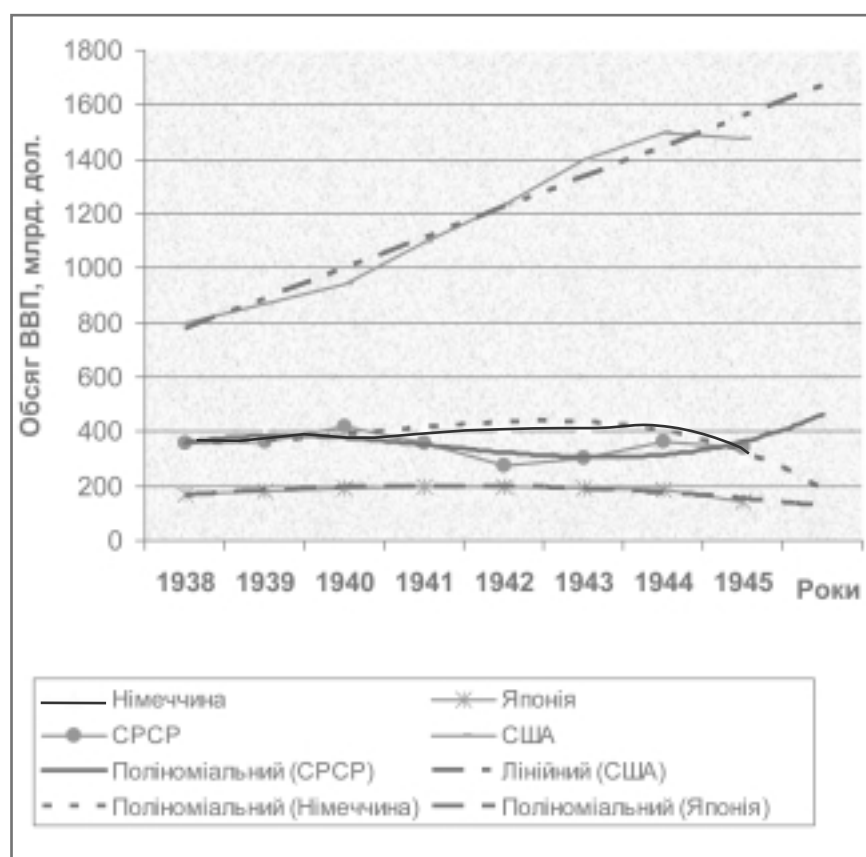

Рис. Динаміка макроекономічних процесів країн – учасниць Другої світової війни, 1938–1945 рр.

Джерело: Складено особисто автором

ВВП усіх, включених у табл. 1, країн фактично віддзеркалюють їх загальновідому історичну долю.

Для більш глибокого вивчення динамічних закономірностей у змінах ВВП країн, що воюють, на основі даних табл. 1 ми побудували графічний аналог стосовно економік основних «гравців театру військових дій» Другої світової війни – СРСР, США, Німеччини та Японії (рис.).

Велика амплітуда коливань річних обсягів військових ВВП майже всіх країн ускладнює аналітичну оцінку загальної тенденції розвитку економік держав, що воюють. Тому на основі відповідних даних ми побудували різні типи макроекономічних трендів для кожної із країн.

Використовуючи коефіцієнти апроксимації (R^2)⁴, нами оцінено, наскільки та чи інша форма функції достовірно описує динаміку обсягів ВВП періоду війни для кожної країни окремо. Чим ближче наблизиться значення коефіцієнта апроксимації до одиниці, тим краще

⁴ За допомогою коефіцієнта апроксимації у статистиці оцінюють те, наскільки вдало підібрано функцію тренду для досліджуваного явища.

Таблиця 2

Оцінка рівня достовірності різних типів функцій макроекономічного тренду для країн – учасниць Другої світової війни, 1938–1945 рр.

Країна	Тип функції	Вид функції	Значення коефіцієнта апроксимації (R^2)
СРСР	Поліноміальна	$y = 2,3914x^3 - 30,433x^2 + 99,914x + 287,14$	0,45
США	Лінійна	$y = 111,63x + 661,79$	0,9659
Німеччина	Поліноміальна	$y = -2,1212x^3 + 21,874x^2 - 47,195x + 388,71$	0,8211
Японія	Поліноміальна	$y = -3,3274x^2 + 28,244x + 140,87$	0,8539

Джерело: Таблицю складено особисто автором

обрана функція апроксимує досліджуваний процес. Відповідні дані містить *табл. 2*.

Таким чином, економіки країн-переможниць (СРСР, США), як засвідчує *рис. 1*, вийшли зі стану війни загалом із позитивними макроекономічними тенденціями, тоді як переможених чекав економічний колапс, посилений пресом контрибуцій і репараційних виплат.

Проведений нами аналіз загальної динаміки ВВП країн, що воюють, дозволив встановити певні закономірності. Сам факт участі країни у війні не можна вважати визначальним і надто таким, що сприяє економічному зростанню. Динаміка національного ВВП у військовому контексті залежить від двох обставин: від того, яким чином складається ця війна для тієї чи іншої країни, та від того, на чий території ведуться бойові дії.

Економіка країни-переможниці на фініші війни зазвичай перебуває у стані зростання, тоді як переможена країна зазнає повного колапсу як у військово-політичній, так і в економічній сферах. Країни, що зуміли «винести» територію війни за власні кордони, також виявляються у вигаді. Але питання, на нашу думку, полягає не в тім, чи вигідні війни для економіки, а в тім, наскільки визначальними є економічні мотиви (зазвичай приховані. – **К. В.**) у сучасних військово-політичних доктринах.

Наймогутніша американська економіка практично протягом усього 20 століття отримувала незаперечні як військові імпульси до розвитку, так і військові інвестиційні «ін'єкції», що завдяки мультиплікаційному ефекту розкручували та посилювали її. Дві світові війни кардинально змінили макроекономічну ситуацію для США, про що переконливо свідчать факти.

У 1913 р. США мали негативний зовнішньоторговельний баланс, а сума зовнішніх американських інвестицій в економіку інших країн була меншою, ніж зовнішній державний борг. Якщо на кінець 1913 р. закордонні капітали Сполучених Штатів становили 2,065 млрд. тодішніх⁵ доларів, то їх власний борг перед кредиторами склав \$5 млрд. [18]. «С 1 августа 1914 года по 1 января 1917-го американцы предоставили воюющим странам займов на 1 миллиард 900 миллионов долларов... Еще больше американцы разместили кредитов после того, как США вступили в войну. К концу войны их общий объем составил 10 миллиардов 85 миллионов долларов. Из них примерно 7 миллиардов пошли на за-

купку вооружений и военных материалов у самих же американцев. В результате Америка из одного из крупнейших должников превратилась в крупнейшего кредитора. Франция же и Англия, наоборот, из крупнейших в мире кредиторов превратились в крупнейших в мире должников» [18].

Друга світова війна ще більше збагатила Америку. Золото буквально потекло рікою (точніше океаном. – **К. В.**) у напрямку США. Після нападу Гітлера 1 вересня 1939 року на Польщу уряд та військово керівництво країни втекло до Румунії, прихопивши із собою і золотий запас держави. Далі польське золото опинилося у Франції. Дуже швидко до нього додалося й золото Бельгії, що зазнала поразки від німців. Зрештою, настала черга і власне Франції. Після вступу 14 червня 1940 року німців у Париж із порту Бреста вийшов французький лінкор «Рішельє» і взяв курс до берегів Французького Сенегалу. У трюмах лінкора було золото Польщі, Бельгії, частина золота Нідерландів, а головне – золотий запас Французького національного банку, що становив на кінець травня 1940 р. 2 млрд. 477 млн. доларів і був фактично найбільшим в Європі міжвоєнного часу [18]. Узимку 1943 року після тривалої та драматичної подорожі золото благополучно перекочувало у сховища Форт-Ноксу (США). До того ж приватні особи й цілі уряди, прагнучи забезпечити себе від катастрофи, що поглинала Європу, переводили свої заощадження за океан. Але цікавим є те, що згодом американці ці кошти надавали розореним війною європейцям уже в борг під відсоток. Причому на умовах того, що на позичені гроші будуть купуватися лише американські товари [18].

Тож питання про те, чи може мати війна стимулюючий вплив на економіку принаймні окремих країн, за окреслених вище обставин видається практично риторичним.

Висновки. Економіка війни є системою надзвичайно інтенсивного використання ресурсів і максимально можливого завантаження потужностей. В умовах війни традиційна модель ринку, описана інституційним «квартетом» попит – пропозиція – рівноважна ціна – конкуренція, підміняється іншими макроекономічними домінантами. Основною й найбільш впливовою з них є військово-політична доцільність. Саме вона в умовах воєн частково замінює ядро ринкового механізму – нерозривний тандем попиту з пропозицією. Проте економічні мотиви продовжують явно чи позірно бути внутрішнім рушієм воєн. Боротьба за ринки збуту, дешево, якісну і технологічно доступну сировину, можливості

⁵ Основою оцінки за 1913 рік є долар візрця 1873 року з вмістом золота 1,50463 грама, а в перерахунку на сьогоднішній долар обидва зазначені показники складають 90 та 218 мільярдів доларів США.

здійснювати глобальний (планетарний) чи регіональний економічний вплив – ось справжні рушії сучасних воєн.

Можна впевнено стверджувати, що «економіка війни» насамперед є війною національних економік і капіталів, формою їхньої боротьби та способом перерозподілу обмежених ресурсів планети. Ідеологія війни, замішана на рафінованому патріотизмі, – це фактично спроба приховати реальний економічний контекст подій, що відбуваються чи мають відбутися. У цьому конкретному випадку важко не погодитися навіть із націоналістичним генералом-письменником Кольмаром фон дер Гольцом (1843–1916 рр.), котрий сказав, що чистий патріотизм являє собою сирий порох, яким маси не вибухають [4].

Превалювання військового вектора в державній геополітичній доктрині зазвичай призводить до швидких макроекономічних змін у формі дискретного гіпертрофованого зростання. Військова «доцільність» вичавлює з національних економік усе можливе, змушуючи їх працювати на межі виробничих можливостей. Російський економіст А. Ілларіонов наводить такі переконливі факти: «В період формування і легітимізації сталінського державства в СРСР і нацистського державства в Німеччині з 1932 по 1939 рік ВВП в СРСР виріс на 69,1%, в Німеччині – на 69,6%. Темпи економічного зростання в Німеччині і в СРСР в 30-і роки перевищали темпи зростання світової економіки в 2,4 рази» [19].

У роки війни економіка країн-учасниць зазвичай позбувається своєї традиційної для мирного часу «соціально-етичної оболонки». Вона стає жорсткою і неприховано антисоціальною. З економічної (лише з економічної. – **К. В.**) точки зору, війну можна назвати асоціальною «антипослугою» чи «антиблагодом», яку замовляють одиниці, а оплачують без власної згоди на це мільйони невинних людей. Проте, з точки зору загальнолюдської моралі, обидва ці терміни є абсолютно неприйнятними для вербального означення такого ганебного й кровавого явища у житті людства, як війна.

Слова, якими закінчується остання з праць Дж. К. Гелбрейта (1908–2006 рр.), опублікована вже його сином після смерті автора, вражають своєю гостротою та актуальністю: «С біблейських і навіть більш древніх часів нас надихає прогрес цивілізації... Так називається цивілізація – це велика біла башня, просянута досягненнями людини, але над нею чорне хмароподібне небо. За останні століття цивілізація досягла значительних успіхів в науці, здоров'язбереженні, мистецтві і, по великому рахунку, змогла принести економічне благополуччя. І все ж поруч з цим почесна роль в цій цивілізації відведена розробці зброї, воєнній загрози і війні як такої. Найвищим досягненням людської цивілізації стало тотальне істреблення...»

Реалії війни неотвратимі – смерть і сліпа жорстокість, забвене цінностей цивілізації, горька післясмак. Такого людського існування – сьогодні це занадто очевидно – майбутнє... Економічні і соціальні проблеми, масову бідність і голод можна подолати з допомогою мислі і дії... Але найбільш серйозна людська помилка, проблема людства – війна – до цих пор залишається нерешеною» [20, с. 86–87].

Література

1. Николаенко Д. Экономика войны и мира / Дмитрий Николаенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archipelag.ru/geopolitics/piryadok/balkany/collection/312/>
2. Сто великих битв / Рук. авт. кол. и науч. ред., д. ист. н., проф. Мясин А. Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://linebook.ru/1_book49.html
3. Свечин А. А. Политика и экономика / А. А. Свечин // Стратегия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/science/svechin1/01.html>
4. Войны как часть экономической борьбы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://articles.excelion.ru/science/em/35894032.html>
5. Цалик С. Кто нажився на войне / С. Цалик // Коментарі. – 2010. – № 18 (217). – С. 20–24.
6. Конtribusiция // Энциклопедия Брокгауза и Ефрона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz/11174>
7. Конtribusiция // Википедия: Свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Контtribusiция>
8. Сумленный С. Топите печи банкнотами / Сергей Сумленный // Эксперт. – 2009. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.expert.ru/printissues/expert/2009/01/topite_pechi_banknotami/
9. Жуков Ю. Итоги Второй мировой войны: Что выиграл СССР / Юрий Жуков // Комсомольская правда в Украине. – 2010. – 4 сент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kp.ua/daily/040910/242297/>
10. Репарации // Википедия: Свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Репарации>
11. США: Сотрудничества между С. Хусейном и «Аль-Кайедой» не было // РБК-Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://top.rbc.ru/politics/06/04/2007/96469.shtml>
12. Словакия критикует США за ввод войск в Ирак 6 лет назад // РБК-Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://top.rbc.ru/politics/22/10/2009/339457.shtml>
13. Нефть: власть теперь в других руках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://inosmi.ru/world/20080520/241464.html>
14. The broken window fallacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://freedomkeys.com/window.htm>
15. Are Wars Good for the Economy? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.about.com/od/warandtheconomy/a/warsandconomy.htm>
16. The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison / Mark Harrison (editor). – Cambridge University Press, 2005. – 336 p.
17. Ленд-лиз // Традиция: Русская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://traditio.ru/wiki/Ленд-лиз>
18. Как разбогатела Америка // Руська Правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruska-pravda.com/index.php/201008169082/stat-i/monitoring-smi/2010-08-16-14-08-12.html>
19. Илларіонов А. Начало катастрофы / Андрей Илларіонов // Большой бизнес. – 2008. – № 1–2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bolshoybusiness.ru/archive/20/448/>
20. Гэлбрейт Дж. К. Экономика невинного обмана: правда нашего времени / Джон Кеннет Гэлбрейт. – М. : Европа, 2009. – 88 с.

Стаття надійшла до редакції 26 вересня 2010 року

Науковий журнал

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС-XXI

www.soskin.info/ea/